

Mavzu: Aniq integralning tatbiqlari

Reja:

1. Aniq integralning geometriyaga tatbiqlari (yuza va hajmni hisoblash)
2. Aniq integralning fizika va amexanikaga tatbiqlari (kuchning bajargan ishi va ismning bosib o'tgan yo'lini hisoblash)

1. Aniq integralning geometriyaga tatbiqlari

Yuzani dekart koordinatalarida hisoblash. Aniq integralning geometrik ma'nosiga asosan absissalar o'qidan yuqorida yotgan, ya'ni yuqoridan $y = f(x)$ ($f(x) \geq 0$) funksiya grafigi bilan, quyidan Ox o'q bilan, yon tomonlaridan $x = a$ va $x = b$ to'g'ri chiziqlar bilan chegaralangan egri chiziqli trapetsiyaning yuzasi

$$S = \int_a^b f(x) dx \quad (1)$$

integtegralga teng bo'ladi¹.

Shu kabi, absissalar o'qidan pastda yotgan, ya'ni quyidan $y = f(x)$ ($f(x) \leq 0$) funksiya grafigi bilan, yuqoridan Ox o'q bilan, yon tomonlaridan $x = a$ va $x = b$ to'g'ri chiziqlar bilan chegaralangan egri chiziqli trapetsiyaning yuzasi

$$S = -\int_a^b f(x) dx \quad (2)$$

integtegralga teng bo'ladi.

(1) va (2) formulalarni bitta formula bilan umumlashtirish mumkin:

$$S = \left| \int_a^b f(x) dx \right|. \quad (3)$$

Misol. $y = x^2$, $y = 0$ va $x = 1$ chiziqlar bilan chegaralangan tekis shakl (1-shakl) yuzasini (1) formula bilan topamiz:

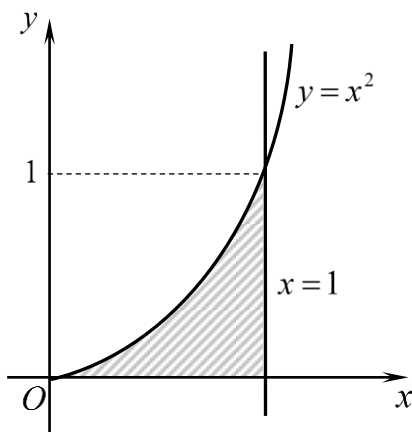
¹ George B. Thomas, Ross L. Finney-Calculus and Analytic Geometry 1995 pp 393-400

$$S = \int_0^1 x^2 dx = \frac{x^3}{3} \Big|_0^1 = \frac{1}{3}.$$

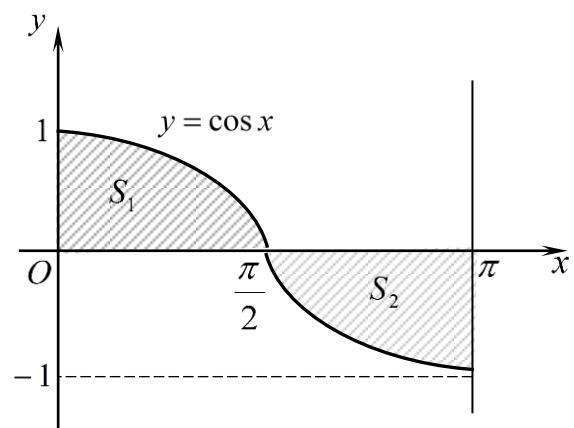
Yuzani hisoblashga oid murakkabroq masalalar yuzaning additivlik xossasiga asoslangan holda yechiladi. Bunda tekis shakl kesishmaydigan qismlarga ajratiladi va aniq integralning 4° xossasiga ko'ra tekis shaklning yuzasi qismlar yuzalarining yig'indisiga teng bo'ladi.

Misol. $y = \cos x$, $y = 0$, $x = 0$ va $x = \pi$ chiziqlar bilan chegaralangan tekis shakl yuzasini hisoblaymiz. Bunda berilgan tekis shaklni yuzalari S_1 va S_2 bo'lgan kesishmaydigan qismlarga ajratamiz (2-shakl). U holda yuzaning additivlik xossasiga asosan berilgan tekis shaklning yuzasi qismlar yuzalarining yig'indisiga teng bo'ladi. Demak,

$$S = S_1 + S_2 = \int_0^{\frac{\pi}{2}} \cos x dx - \int_{\frac{\pi}{2}}^{\pi} \cos x dx = \sin x \Big|_0^{\frac{\pi}{2}} - \sin x \Big|_{\frac{\pi}{2}}^{\pi} = 1 - (-1) = 2.$$

1- shakl.

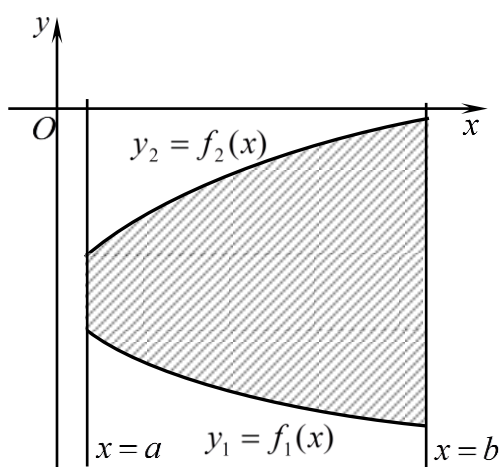
2-shakl.

$[a; b]$ kesmada ikkita $y_1 = f_1(x)$ va $y_2 = f_2(x)$ uzliksiz funksiyalar berilgan va $x \in [a; b]$ da $f_2(x) \geq f_1(x)$ bo'lsin. Bu funksiyalarning grafiklari va $x = a$, $x = b$ to'g'ri chiziqlar bilan chegaralangan tekis shaklning yuzasini topamiz.

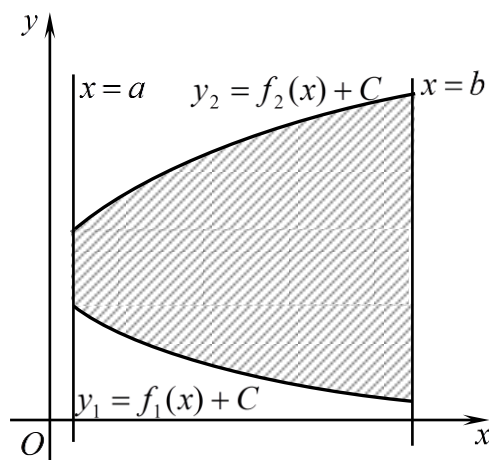
Har ikkala funksiya musbat bo'lganda bu tekis shaklning yuzasi yuqoridan $y_2 = f_2(x)$ va $y_1 = f_1(x)$ funksiyalar garfiklari bilan, quyidan Ox o'q bilan, yon tomonlardan $x = a$ va $x = b$ to'g'ri chiziqlar bilan chegaralangan egri chiziqli trapetsiyalar yuzalarining ayirmasiga teng bo'ladi:

$$S = \int_a^b f_2(x)dx - \int_a^b f_1(x)dx = \int_a^b (f_2(x) - f_1(x))dx. \quad (4)$$

(4) formula $[a;b]$ kesmada uzluksiz va musbat bo'lmagan $y_2 = f_2(x)$ va $y_1 = f_1(x)$ funksiyalar uchun ham o'rinli bo'ladi. Haqiqatan ham, agar $y_2 = f_2(x)$ va $y_1 = f_1(x)$ funksiyalar $[a;b]$ kesmada manfiy qiymatlar qabul qilsa (bunda $y_2 \geq y_1$) (3-shakl), har bir funksiyaga bir xil o'zgarmas $y=C$ qiymatlar qo'shish orqali $y_1 = f_1(x) + C$ va $y_2 = f_2(x) + C$ funksiyalar grafiklarini Ox o'qidan yuqorida joylashtirish mumkin (4-

3-shakl

4-shakl

shakl).

4-shakldagi tekis shakl 3-shakldagi tekis shaklni parallel ko'chirish orqali hosil qilindi. Shu sababli yuzaning ko'chishga nisbatan invariantlik xossasiga ko'ra bu tekis shakllar teng yuzalarga ega bo'ladi. 4-shakldagi yuza uchun (4) formula o'rinli, ya'ni

$$S = \int_a^b (f_2(x) + C)dx - \int_a^b (f_1(x) + C)dx = \int_a^b ((f_2(x) + C) - (f_1(x) + C))dx.$$

Bundan

$$S = \int_a^b (f_2(x) - f_1(x))dx.$$

Demak, (4) formula 3-shakldagi tekis shakl uchun ham o'rinli bo'ladi.

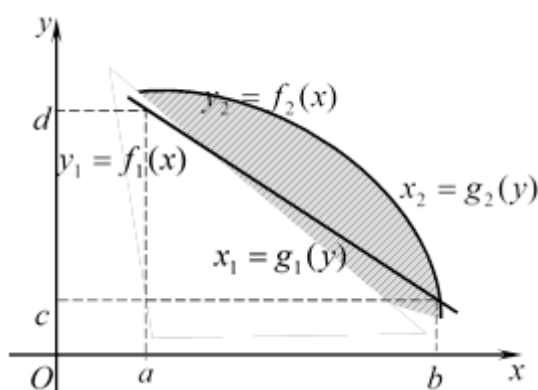
Ayrim hollarda yuzani hisoblashga oid masalalar yuzaning ko'chishga nisbatan invariantlik xossasidan foydalangan holda soddalashtiriladi. Bunda tekis shakl yuzasi (4) formulada x va y

oʻzgaruvchilar (Ox va Oy oʻqlar) ning oʻrnini almashtirish yoʻli bilan hisoblanadi (5-shakl), yaʼni

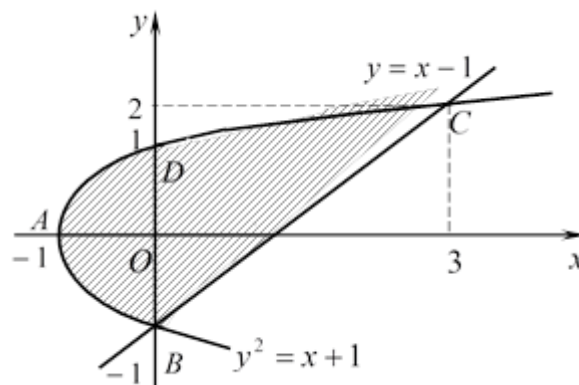
$$S = \int_a^b (f_2(x) - f_1(x))dx = \int_c^d (g_2(y) - g_1(y))dy. \quad (5)$$

Misollar

1. $y^2 = x+1$ va $y = x-1$ chiziqlar bilan chegaralangan tekis shaklning yuzasini hisoblaymiz. Tekis shakl umumiy $B(0;-1)$ va $C(3;2)$ nuqtalarga ega boʻlgan parabola va toʻgʻri chiziq bilan chegaralangan. Tekis shaklni uchta qismga, yaʼni yuzalari S_1 ga teng boʻlgan AOD va AOB parabolik sektorlarga va yuzasi S_2 ga teng boʻlgan BCD parabolik uchburchakka ajratamiz (6-shakl).

5-shakl

6-shakl

Bunda (1) va (4) formulalarni qoʻllab, topamiz:

$$\begin{aligned} S &= 2S_1 + S_2 = 2 \int_{-1}^0 \sqrt{x+1} dx + \int_0^3 (\sqrt{x+1} - (x-1)) dx = \\ &= \frac{4}{3} \sqrt{(x+1)^3} \Big|_{-1}^0 + \left(\frac{2}{3} \sqrt{(x+1)^3} - \frac{x^2}{2} + x \right) \Big|_0^3 = \frac{9}{2}. \end{aligned}$$

Bu yuzani y oʻzgaruvchi boʻyicha hisoblanganda tekis shaklni qismlarga ajratiish shart boʻlmaydi.

2. $x = \frac{1}{2}y^2$, $y = -3$, $y = 1$ chiziqlar va ordinatalar oʻqi bilan chegaralangan tekis shakl yuzasini hisoblaymiz:

$$S = \int_{-3}^1 \frac{1}{2} y^2 dy = \frac{1}{2} \cdot \frac{1}{3} y^3 \Big|_{-3}^1 = \frac{1}{6} (1 + 27) = \frac{14}{3}.$$

Agar egri chiziqli trapetsiya yuqoridan $x = \varphi(t)$, $y = \psi(t)$, $\alpha \leq t \leq \beta$ parametrik tenglamalar bilan berilgan funksiya grafigi bilan chegaralangan bo'lsa (1) formulada $x = \varphi(t)$, $dx = \varphi'(t)dt$ o'rniga qo'yish orqali o'zgaruvchi almashtiriladi.

U holda

$$S = \int_{\alpha}^{\beta} \psi(t) \varphi'(t) dt \quad (6)$$

bo'ladi, bu yerda, $a = \varphi(\alpha)$ va $b = \varphi(\beta)$.

Misol. Radiusi R ga teng doira yuzasini hisoblaymiz. Buning uchun koordinatalar boshini doiraning markaziga joylashtiramiz. Bu doiraning aylanasi $x = R \cos t$, $y = R \sin t$ parametrik tenglamalar bilan aniqlanadi va doira koordinata o'qlariga nisbatan simmetrik bo'ladi. Shu sababli uning birinchi chorakdagi yuzasini hisoblaymiz (bunda x o'zgaruvchi 0 dan R gacha o'zgarganda t parametr $\frac{\pi}{2}$ dan 0 gacha o'zgaradi) va natijani to'rtga ko'paytiramiz:

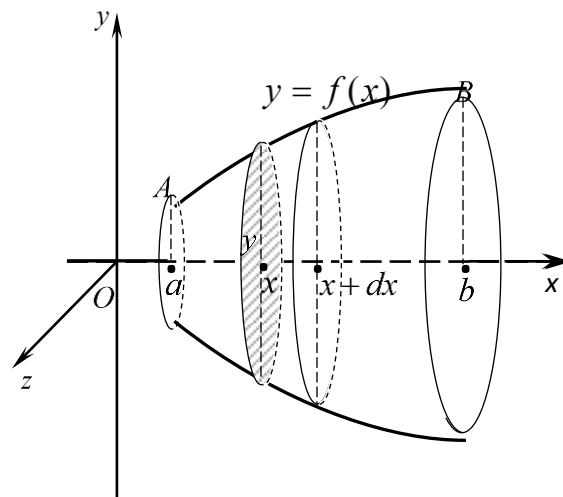
$$\begin{aligned} S &= 4S_1 = 4 \int_{\frac{\pi}{2}}^0 R \sin t (-R \sin t) dt = 4R^2 \int_0^{\frac{\pi}{2}} \sin^2 t dt = \\ &= 2R^2 \int_0^{\frac{\pi}{2}} (1 - \cos 2t) dt = 2R^2 \left(t - \frac{\sin 2t}{2} \right) \Big|_0^{\frac{\pi}{2}} = \pi R^2. \end{aligned}$$

Aylanish sirti yuzasini hosoblash.

AB egri chiziq $y = f(x) \geq 0$ funksiyaning grafigi bo'lsin. Bunda $x \in [a; b]$, $y = f(x)$ funksiya va uning $y' = f'(x)$ hosilasi bu kesmada uluksiz bo'lsin.

AB egri chiziqning Ox o'q atrofida aylanishidan hosil bo'lgan jism sirti yuzasini hisoblaymiz. Buning uchun II sxemani qo'llaymiz.

1°. Istalgan $x \in [a; b]$ nuqta orqali Ox o'qqa perpendikulyar tekislik o'tkazamiz. Bu tekislik aylanish sirtini radiusi $y = f(x)$ bo'lgan aylana bo'ylab kesadi (7-shakl). Bunda aylanish sirtidan iborat S kattalik x ning funksiyasi bo'ladi: $S = S(x)$ ($S(a) = 0$ va $S(b) = S$).

7-shakl

2°. x argumentga $\Delta x = dx$ orttirma beramiz va $x + \Delta x \in [a; b]$ nuqta orqali Ox o'qqa perpendikulyar tekislik o'tkazamiz. Bunda $S = S(x)$ funksiya «belbog'» ko'rinishida ΔS orttirma oladi.

Kesimlar orasidagi jismni yasovchisi dl bo'lgan va asoslarining radiuslari y va $y + dy$ bo'lgan kesik konus bilan almashtiramiz. Bu kesik konusning yon sirti $dS = \pi(y + y + dy)dl = 2\pi y dl + \pi dy dl$ ga teng. $dy dl$ ko'paytmani dS ga nisbatan yuqori tartibli cheksiz kichik sifatida tashlab yuboramiz: $dS = 2\pi y dl$. Bunda $dl = \sqrt{1 + (y'_x)^2} dx$ ekanini hisobga olamiz: $dS = 2\pi y \sqrt{1 + (y'_x)^2} dx$.

3°. dS ni a dan b gacha integrallab, topamiz:

$$S = 2\pi \int_a^b y \sqrt{1 + (y'_x)^2} dx \quad (7)$$

Shu kabi $x = g(y)$, $y \in [c; d]$ funksiya grafigining Oy o'q atrofida aylantirishdan hosil bo'lgan jism sirtining yuzasi ushbu

$$S = 2\pi \int_c^d x \sqrt{1 + (x'_y)^2} dy \quad (8)$$

formula bilan hisoblanadi.

Agar sirt $x = \varphi(t)$, $y = \psi(t)$, $\alpha \leq t \leq \beta$ parametrik tenglamalar bilan berilgan bo'lsa, u holda AB egri chiziqning $Ox(Oy)$ o'q atrofida aylanishidan hosil bo'lgan jism sirti yuzasi quyidagicha hisoblanadi:

$$S = 2\pi \int_{\alpha}^{\beta} \psi(t) \sqrt{\varphi'^2(t) + \psi'^2(t)} dt \quad \left(S = 2\pi \int_{\alpha_1}^{\beta_1} \varphi(t) \sqrt{\psi'^2(t) + \varphi'^2(t)} dt \right), \quad \dots \quad (9)$$

bu yerda $a = \varphi(\alpha)$ va $b = \varphi(\beta)$ ($c = \psi(\alpha_1)$ va $d = \psi(\beta_1)$).

AB egri chiziq qutb koordinatalar sistemasida $r=r(\varphi)$, $\alpha \leq \varphi \leq \beta$ tenglama bilan berilgan boʻlganida quyidagi formulalar oʻrinli boʻladi:

$$S = 2\pi \int_{\alpha}^{\beta} r \sin \varphi \sqrt{r^2 + r'^2} d\varphi \text{ (Ox)}, S = 2\pi \int_{\alpha}^{\beta} r \cos \varphi \sqrt{r^2 + r'^2} d\varphi \text{ (Oy)} \quad .10$$

Misollar. 1. Radiusi R ga teng boʻlgan shar sirti yuzaini hisoblaymiz. Shar parametrik tenglamasi $x = R \cos t$, $y = R \sin t$ boʻlgan yarim aylananing Ox oʻq atrofida aylanishidan hosil boʻladi. Sharining koordinata oʻqlariga simmetrik boʻlishini inobatga olib hisoblaymiz:

$$\begin{aligned} S &= 2 \cdot 2\pi \int_0^{\frac{\pi}{2}} R \sin t \sqrt{(-R \sin t)^2 + (R \cos t)^2} dt = \\ &= 4\pi R^2 \int_0^{\frac{\pi}{2}} \sin t dt = -4\pi R^2 \cos t \Big|_0^{\frac{\pi}{2}} = 4\pi R^2. \end{aligned}$$

2. $y = ach \frac{x}{2}$ zanjir chizigʻi $x=0$ dan $x=a$ gacha boʻlagining Ox oʻqi atrofida aylanishidan hosil boʻlgan sirt yuzasini hisoblaymiz (8-shakl).

Buning uchun avval $y' = sh \frac{x}{a}$ hosilani va $\sqrt{1 + (y'_x)^2} = ch \frac{x}{a}$ ifodani topamiz.

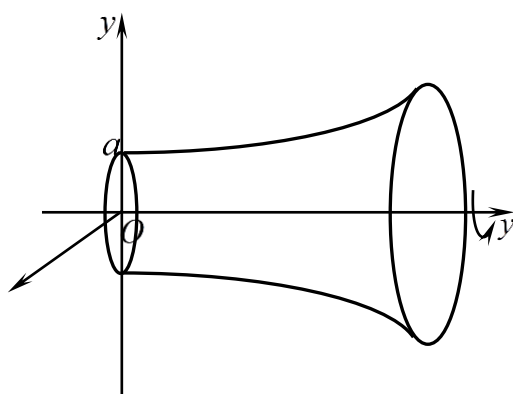
U holda (7) formulaga koʻra

$$\begin{aligned} S &= 2\pi \int_0^a ach^2 \frac{x}{a} dx = \pi a \int_0^a \left(1 + ch \frac{2x}{a}\right) dx = \\ &= \pi a \left(\frac{a}{2} sh \frac{2x}{a} + x \right) \Big|_0^a = \pi a^2 \left(\frac{1}{2} sh 2 + 1 \right). \end{aligned}$$

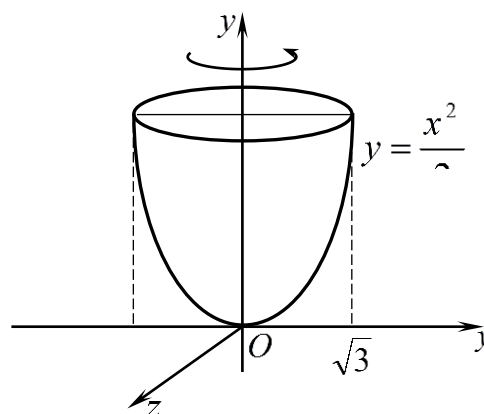
3. $y = \frac{x^2}{2}, x > 0$ parabola boʻlagining $y = \frac{3}{2}$ toʻgʻri chiziq bilan kesilgan qismining Oy oʻqi atrofida aylanishidan hosil boʻlgan sirt yuzasini hisoblaymiz (9-shakl). Misol shartidan topamiz:

$x = \sqrt{2y}$, $x' = \frac{1}{\sqrt{2y}}$. (8) formula bilan topamiz:

$$\sigma = 2\pi \int_0^{\frac{3}{2}} \sqrt{2y} \sqrt{1 + \frac{1}{2y}} dy = 2\pi \int_0^{\frac{3}{2}} \sqrt{2y+1} dy = 2\pi \frac{1}{3} (2y+1)^{\frac{3}{2}} \Big|_0^{\frac{3}{2}} = \frac{14\pi}{3}.$$

8-shakl

9-shakl

2.

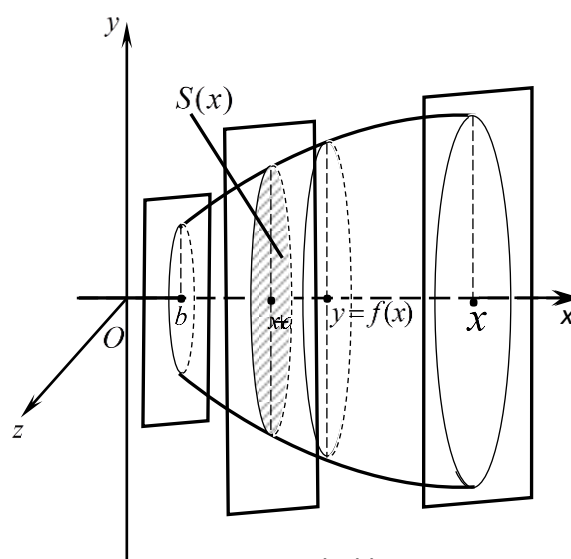
Hajmlarni hisoblash

Hajmni ko`ndalang kesim yuzasi bo`yicha hisoblash

Hajmi hisoblanishi lozim bo`lgan qandaydir jism (10-shakl) uchun uning istalgan ko`ndalang kesim yuzasi S ma`lum bo`lsin. Bu yuza ko`ndalang kesim joylashishiga bog`liq bo`ladi: $S = S(x)$, $x \in [a; b]$, bu yerda $S(x)$ - $[a; b]$ kesmada uzluksiz funksiya. Izlanayotgan hajmni topamiz.

1°. Istalgan $x \in [a; b]$ nuqta orqali Ox o`qqa perpendikulyar tekislik o`tkazamiz. Jismning bu tekislik bilan kesimi yuzasini $S(x)$ bilan va jismning bu tekislikdan chapda yotgan bo`lagining hajmini  $V(x)$  bilan belgilaymiz (10-shakl). Bunda  $V$  kattalik  $x$  ning funksiyasi bo`ladi: $V = V(x)$ ($V(a) = 0$ va $V(b) = V$).

2°. $V(x)$ funksiyaning dV differensialini topamiz. Bu differensial Ox o`q bilan x va $x + \Delta x$ nuqtalarda kesishuvchi parallel tekisliklar orasidagi «elementar qatlam» dan iborat

10-shakl

bo`ladi. Bu differensialni asosi $S(x)$ ga va balandligi dx ga teng silindr bilan taqriban almashtirish mumkin. Demak, $dV = S(x)dx$.

3°. dV ni a dan b gacha integrallab, izlanayotgan hajmni topamiz:

$$V = \int_a^b S(x)dx. \quad (11)$$

Misollar. 1. $\frac{x^2}{a^2} + \frac{y^2}{b^2} + \frac{z^2}{c^2} = 1$ ellipsoidning hajmini hisoblaymiz.

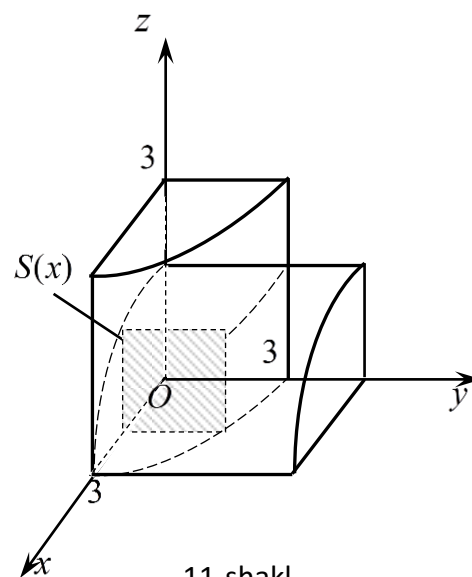
Ellipsoidning koordinatalar boshidan x ($-a \leq x \leq a$) masofada o`tuvchi  $Ox$  o`qqa perpendikulyar tekislik bilan kesamiz. Kesimda yarim o`qlari  $b(x) = b\sqrt{1 - \frac{x^2}{a^2}}$  va  $c(x) = c\sqrt{1 - \frac{x^2}{a^2}}$  bo`lgan ellips hosil bo`ladi. Uning yuzasi $S(x) = \pi b(x)c(x) = \pi bc\left(1 - \frac{x^2}{a^2}\right)$. U holda

$$V = \int_{-a}^a \pi bc \left(1 - \frac{x^2}{a^2}\right) dx = \pi bc \left(x - \frac{x^3}{3a^2}\right) \Big|_{-a}^a = \frac{4}{3} \pi abc.$$

2. $x^2 + y^2 = 9$ va $x^2 + z^2 = 9$ silindrlar bilan chegaralangan jism hajmini hisoblaymiz. 11-shakda berilgan jismning I oktantda ($x \geq 0, y \geq 0, z \geq 0$) joylashgan sakkizdan bir bo`lagi keltirilgan. Uning  $Ox$  o`qqa perpendikulyar tekislik bilan kesimi kvadratdan iborat. Kesim absissasi $(x; 0; 0)$ nuqtadan o`tganda kvadratning tomonlari  $a = y = z = \sqrt{9 - x^2}$  ga va yuzasi  $S(x) = 9 - x^2$  teng bo`ladi, bu yerda $0 \leq x \leq 3$.

Jismning hajmni (11) formula bilan hisoblaymiz:

$$V = 8 \int_0^3 (9 - x^2) dx = 8 \left(9x - \frac{x^3}{3} \right) \Big|_0^3 = 144.$$

11-shakl

Aylanish jismlarining hajmini hisoblash

Yuqoridan $y = f(x)$ uzluksiz funksiya grafigi bilan, quyidan Ox o`q bilan, yon tomonlaridan  $x=a$  va  $x=b$  to`g`ri chiziqlar bilan chegaralangan egri chiziqli trapetsiyaning  $Ox$  o`q atrofida aylantirishdan

hosil boʻlgan jism hajmini hisoblaymiz. Bu jismning ixtiyoriy koʻndalang kesimi doiradan iborat. Shu sababli jismning $X = x$ tekislik bilan kesimining yuzasi $S(x) = \pi y^2$ boʻladi.

U holda (11) formulaga koʻra

$$V = \pi \int_a^b y^2 dx. \quad (12)$$

Shu kabi yuqoridan $y = f(x)$ uzluksiz funksiya grafigi bilan, quyidan Ox oʻq bilan, yon tomonlaridan $x = a$ va $x = b$ toʻgʻri chiziqlar bilan chegaralangan egri chiziqli trapetsiyani Oy oʻqi atrofida aylantirishdan hosil boʻlgan jismning hajmi quyidagi formula bilan hisoblanadi:

$$V = 2\pi \int_a^b yx dx. \quad (13)$$

Agar egri chiziqli trapetsiya $x = \varphi(y)$ uzluksiz funksiya grafigi, Oy oʻqi,

$y = c$ va $y = d$ toʻgʻri chiziqlar bilan chegaralangan boʻlsa, u holda

$$V = \pi \int_c^d x^2 dy \quad (Oy) \quad \left(V = 2\pi \int_c^d xy dy \quad (Ox) \right) \quad (14)$$

boʻladi.

$r = r(\varphi)$ egri chiziq va $\varphi = \alpha$, $\varphi = \beta$ nurlar bilan chegaralangan egri chiziqli sektorning qutb oʻqi atrofida aylanishidan hosil boʻlgan jismning hajmi

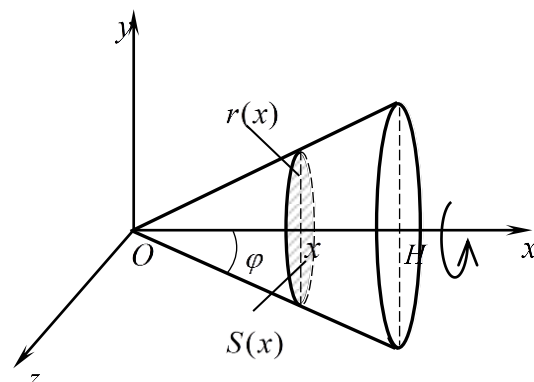
$$V = \frac{2\pi}{3} \int_{\alpha}^{\beta} r^3 \sin \varphi d\varphi \quad (15)$$

formula bilan topiladi.

Misollar. 1. $x = y^2$, $y = 0$ va $x = a$ ($a > 0$) chiziqlar bilan chegaralangan tekis shaklning Ox oʻq atrofida aylanishidan hosil boʻlgan jismning hajmini (12) formula bilan hisoblaymiz:

$$V = \pi \int_0^a (\sqrt{x})^2 dx = \pi \int_0^a x dx = \pi \frac{x^2}{2} \Big|_0^a = \frac{\pi a^2}{2}.$$

2. Radiusi R ga va balandligi H ga teng boʻlgan konusning hajmini hisoblaymiz. Bunda konusni katetlari R va H boʻlgan toʻgʻri burchakli uchburchakning balandlik boʻylab

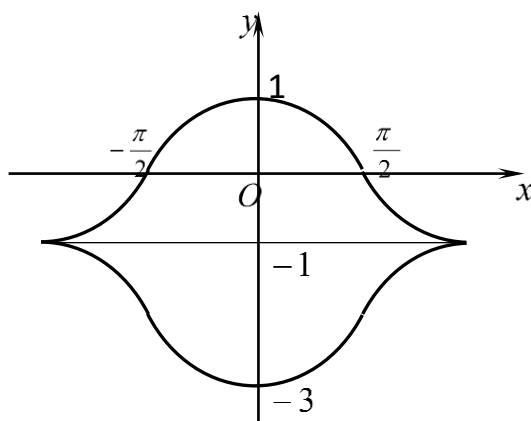
20-shakl

yoʻnalgan Ox oʻq atrofida aylanishidan hosil boʻlgan jism deyish mumkin (20-shakl). Gipotenuza tenglamasi $y = kx$ boʻlsin, holda

$$y = kx, \quad k = \operatorname{tg} \varphi = \frac{R}{H}, \quad y = \frac{R}{H} x$$

$$\text{Bundan } V = \pi \int_0^H y^2 dx = \pi \int_0^H \frac{R^2}{H^2} x^2 dx = \frac{\pi R^2}{H^2} \cdot \frac{x^3}{3} \Big|_0^H = \frac{1}{3} \pi R^3 H.$$

3. $y = \cos x$ va $y = -1$ chiziqlar bilan chegaralangan tekis shaklning $-\pi \leq x \leq \pi$ da $y = -1$ toʻgʻri chiziq atrofida aylanishidan hosil boʻlgan jismning hajmini hisoblaymiz. Berilgan chiziqlar bilan chegaralangan tekis shaklning aylanishidan hosil boʻlgan jism 21-shaklda keltirilgan. Egri chiziq $y = -1$ toʻgʻri chiziq atrofida aylangani uchun yangi koordinatalar sistemasiga oʻtish maqsadga muvofiq boʻladi: $x' = x$, $y' = y + 1$. U holda aylanish jismining hajmi

21-shakl

$$V = \pi \int_{-\pi}^{\pi} (y')^2 dx' = \pi \int_{-\pi}^{\pi} (y + 1)^2 dx =$$

$$= \pi \int_{-\pi}^{\pi} (\cos x + 1)^2 dx = \pi \int_{-\pi}^{\pi} (1 + 2 \cos \varphi + \cos^2 \varphi) d\varphi =$$

$$= \pi(\varphi + 2 \sin \varphi) \Big|_{-\pi}^{\pi} + \frac{1}{2} \pi \int_0^{\pi} (1 + \cos 2\varphi) d\varphi = 2\pi^2 + \frac{1}{2} \pi \left(\varphi + \frac{1}{2} \sin 2\varphi \right) \Big|_{-\pi}^{\pi} = 3\pi^2.$$

2. Aniq integralning fizika va amexanikaga tatbiqlari.

Kuchning bajargan ishini hisoblash

Moddiy nuqta o'zgaruvchan $\vec{F}$ kuch ta'sirida Ox o'qi bo'ylab harakatlanayotgan bo'lsin va bunda kuchning yo'nalishi harakat yo'nalishi bilan bir xil bo'lsin. U holda $\vec{F}$ kuchning moddiy nuqtani Ox o'qi bo'ylab $x=a$ nuqtadan $x=b$ ($a < b$) nuqtaga ko'chirishda bajargan ishi quyidagi formula bilan hisoblanadi:

$$A = \int_a^b F(x) dx \quad (16)$$

bu yerda $F(x)$ funksiya $[a; b]$ kesmada uzluksiz.

Misollar. 1. Agar prujina $1H$ kuch ostida 1 sm ga cho'zilsa, uni 6 sm cho'zish uchun qancha ish bajarish kerak bo'lishini topamiz. Guk qonuniga muvofiq F kuch va x cho'zilish o'zaro $F = kx$ bog'lanishga ega. Proporsionallik koeffitsiyentini masalaning shartidan topamiz:

$$x = 1\text{ sm} = 0,01\text{ m da } F = 1H, \text{ ya'ni } 1 = k \cdot 0,01.$$

Bundan, $k = 100$ va. $F = 100x$

U holda

$$A = \int_0^{0,06} 100x dx = 50x^2 \Big|_0^{0,06} = 0,18\text{ (J)}$$

2. m massali kosmik kemani erdan h masofaga uchurish uchun qancha ish bajarish kerak bo'lishini topamiz. Butun olam tortishish qonuniga ko'ra yerning jismni tortish kuchi $F = k \frac{mM}{x^2}$ ga teng, bu yerda M - yerning massasi, x - yer markazidan kosmik kemagacha bo'lgan masofa, k - gravtasiya doimiyligi. Yer sirtida, ya'ni $x = R$ da $F = mg$ ga teng, bu yerda g - erkin tushish tezlanishi. U holda

$$mg = k \frac{mM}{R^2}.$$

Bundan $kM = gR^2$ va $F = mg \frac{R^2}{x^2}$.

Izlanayotgan ishni (16) formula bilan topamiz:

$$A = \int_R^{R+h} mg \frac{R^2}{x^2} dx = -mgR^2 \frac{1}{x} \Big|_R^{R+h} = -mgR^2 \left(\frac{1}{R+h} - \frac{1}{R} \right) = mgR \frac{h}{R+h}.$$

Agar kosmik kema cheksizlikka ketsa, ya'ni $h \rightarrow \infty$ da $A = mgR$ bo'ladi.

3. Ikkita e_0 va e elektr zaryadi mos ravishda Ox o'qining $x_0 = 0$ va $x_1 = a$ nuqtalarida joylangan. Ikkinchi zaryadni $x_2 = b$ ($b > a$) masofaga ko'chirish uchun kerak bo'ladigan ishni topamiz. Kulon qonuniga ko'ra e_0 zaryad e zaryadni $F = \frac{e_0 e}{x^2}$ kuch bilan itaradi, bu yerda x -zaryadlar orasidagi masofa.

Izlanayotgan ishni (16) formula bilan topamiz:

$$A = \int_a^b e_0 e \frac{dx}{x^2} = -e_0 e \frac{1}{x} \Big|_a^b = -e_0 e \left(\frac{1}{b} - \frac{1}{a} \right) = \frac{e_0 e (b - a)}{ab}.$$

Jismning bosib o'tgan yo'li

Moddiy nuqta (jism) to'g'ri chiziqli bo'ylab o'zgaruvchan $v = v(t)$ tezlik bilan harakatlanayotgan bo'lsin. Bu nuqtaning t_1 dan t_2 gacha vaqt oralig'ida bosib o'tgan yo'lini topamiz.

Hosilaning fizik ma'nosiga ko'ra nuqtaning bir tomonga harakatida «to'g'ri chiziqli harakat tezligi yo'ldan vaqt bo'yicha olingan hosilaga teng», ya'ni $v(t) = \frac{dS}{dt}$. Bundan $dS = v(t)dt$. Bu tenglikni t_1 dan t_2 gacha integrallaymiz:

$$S = \int_{t_1}^{t_2} v(t) dt. \quad (17)$$

Izoh. Bu formulani aniq integralni qo'llash sxemalari bilan topish mumkin.

Misol. Moddiy nuqtaning tezligi $v = 2(6 - t)$ m/s qonun bilan o'zgaradi. Nuqtaning harakat boshidan eng katta uzoqlashishini topamiz:

$$S = \int_0^t 2(6 - t) dt = 12t - t^2.$$

Nuqtaning eng katta uzoqlashishini yo'lni vaqtning funksiyasi sifatida qarab, topamiz: $S' = 12 - 2t$. $t = 6$ da $S' = 0$ bo'ladi. Bundan

$$S_{\max} = 12 \cdot 6 - 6^2 = 36 \text{ m.}$$